

Bohdan Strumiński

ZapóŹyczenia Juliana Tuwima z Ambrose'a Bierce'a

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 71/1, 237-243

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BOHDAN STRUMIŃSKI

ZAPOŻYCZENIA JULIANA TUWIMA Z AMBROSE'A BIERCE'A

Od roku 1881 Ambrose Bierce publikował w amerykańskiej prasie tygodniowej w Kalifornii aforyzmy pt. *The Devil's Dictionary*, a w r. 1906 znaczną ich część wydał w książce *The Cynic's Word Book*. W roku 1911 aforyzmy Bierce'a zostały ponownie wydane w tomie 7 jego dzieł zebranych, pod pierwotnym tytułem *The Devil's Dictionary*. W przedmowie do tego wydania autor pisał:

Niektórzy przedsiębiorczy humoryści w kraju częstowali się takimi porcjami tego dzieła, które służyły ich potrzebom, i wiele definicji, anegdot, wyrażeń itp. stamtąd zaczerpniętych stało się mniej lub bardziej obiegowymi w mowie potocznej. Wyjaśnienie niniejsze podaje się nie z jakiejś dumy z pierwszeństwa w rzeczach błahych, lecz po prostu dla odparcia ewentualnych oskarżeń o plagiat, co nie jest rzeczą błahą¹.

Bierce, który zginął w Meksyku w r. 1914, nie dożył czasów, gdy „częstowanie się” jego dziełem przekroczyło ocean i wzbogaciło skarbcę aforystyki niektórych innych narodów. W szczególności było nieomal nieuniknione zainteresowanie się książką *The Devil's Dictionary* przez polskiego poetę-„satanologa” Juliana Tuwima. Zapoznanie się z treścią książki musiało rozczarować Tuwima-„satanologa”, ale mogło nagrodzić trud Tuwima-humorysty. W roku 1932 ogłosił on cykl aforyzmów w „Cyruliku Warszawskim” (nr 25—26) zatytułowany *Przebłyśki genialności*, w którym „poczęstował się” powiedzonkami Bierce'a. Od hasła „Belladonna” do „Bezkarność” aż 10 aforyzmów spośród 11 podał z Bierce'a, i to nawet w porządku alfabetu angielskiego, a nie polskiego. Również z Bierce'a są 2 aforyzmy w dalszej części zbioru oraz kolejnych 8 przy jego końcu, znów według alfabetu angielskiego².

W roku 1936 Tuwim włączył te aforyzmy do wydania 2 swej antologii *A to pan zna?*, opublikowanej pod pseudonimem „Dr Pietraszek”.

¹ A. Bierce, *The Collected Works*. T. 7. New York—Washington 1911, s. 10.

² J. Tuwim, *Dzieła*. T. 3. Warszawa 1958, s. 546—547, 548, 550.

W przedmowie do tego wydania złożył oświadczenie, które z góry uwalnia go od zarzutu plagiatu, choć nie uwalnia filologa od obowiązku wykrycia nie ujawnionych przez Tuwima źródeł:

Tylko nieznaczną część zamieszczonych w tej książce historyjek stanowi oryginalne utwory czcigodnego a pseudonimowego Dra Pietraszka. Tylko dział: *Przebłytki genialności*, zawiera większą ilość własnych jego, rodzonych aforyzmów, „powiedzonek” i tzw. apersusów (*aperçus*). Ale i tam wiele jest rzeczy zasłyszanych, przeczytanych i przypomnianych. Zaslugą czcigodnego autora nie jest więc stworzenie tych dowcipów, lecz ich podanie, redakcja: wszystkie one zostały przez niego kiedyś napisane, nie zaś powycinane z innych zbiorów i czasopism, jak to się zazwyczaj przy układaniu podobnych książek praktykuje³.

W roku 1933 Tuwim zamieścił cykl *Definicje* w „Cyruliku Warszawskim” (nr 7—8), składający się wyłącznie z zapożyczeń z Bierce’a. Niektóre były powtórzeniem w innej formie przejętków podanych w *Przebłytkach genialności*. *Definicje* zostały również przedrukowane w antologii *A to pan zna?*

Fakt powtórzenia przez Tuwima tych samych rzeczy w różnych wersjach w *Przebłytkach genialności* i *Definicjach* nasuwa myśl o korzystaniu przezeń z dwóch różnych źródeł aforyzmów Bierce’a. Pierwsze było angielskie, jak świadczy zachowanie angielskiego porządku alfabetycznego w *Przebłytkach*. Natomiast w zbiorze *Definicje* porządku takiego nie ma. Kiedy jednak założymy, że Tuwim korzystał z pośrednictwa rosyjskiego przekładu wybranych partii *The Devil's Dictionary*, opublikowanego w Moskwie w r. 1928⁴, wówczas stwierdzimy, że w *Definicjach* istnieją ciągi alfabetyczne rosyjskie. Na źródło rosyjskie w ogóle wskazują pewne rusycyzmy („Spór”, ros. „Spor”, zamiast „Dyskusja”; „działacz państwowy”, ros. „gosudarstwiennyj diejatiel”, zamiast „mąż stanu”), a rosyjskie źródło radzieckie sugerują kryteria doboru haseł — antyburżuazyjnych („Bezkarność”, „Cena”, „Praca”, „Sojusz”, „Plecy”, „Kapitał”, „Kieszeń”, „Małżeństwo”, „Uprzejmość”, „Znajomość”, „Znajomy”) i antyreligijnych („Poganin”, „Chrześcijanin”, „Panteizm”, „Niewierny”).

Porównanie z rosyjskim przekładem Iwana Kaszkina w pełni potwierdza te wstępne przypuszczenia. Wszystkie „definicje” Tuwimowskie znajdują się w wyborze rosyjskim i przekład polski często idzie za rosyjskim, a nie angielskim („Poganin”, „Cena”, „Spór”, „Sukces”, „Chrześcijanin”, „Los”, „Sojusz”, „Plecy”, „Kapitał”, „Panteizm”, „Konserwatysta”, „Małżeństwo”, „Cnota”, częściowo „Cierpliwość”, „Skrzypce” i „Radzić się”).

³ Cyt. za: J. Stradecki, *Julian Tuwim. Bibliografia*. Warszawa 1959, s. 134.

⁴ А. Бирс, *Словарь сатаны*. „Вестник иностранной литературы” 1928, nr 2, s. 118—123.

Oto zestawienie wszystkich zapożyczeń Tuwima z oryginałem Bierce'a i z rosyjskim przekładem Kaszkina (liczba w nawiasie po każdym tekście wskazuje stronicę cytowanego źródła ⁵):

PRZEBŁYSKI GENIALNOŚCI

Belladonna, n. *In Italian a beautiful lady; in English a deadly poison.* [36]

Bore, n. *A person who talks when you wish him to listen.* [40]

Brain, n. *An apparatus with which we think that we think.* [41]

Clergyman, n. *A man who undertakes the management of our spiritual affairs as a method of bettering his temporal ones.* [50]

Connoisseur, n. *A specialist who knows everything about something and nothing about anything else.* [54]

Congratulation, n. *The civility of envy.* [54]

Egotist, n. *A person of low taste, more interested in himself than in me.* [81]

Erudition, n. *Dust shaken out of a book into an empty skull.* [88]

Heathen, n. *A benighted creature who has the folly to worship something that he can see and feel.* [135]

Impunity, n. *Wealth.* [153]

Barometer, n. *An ingenious instrument which indicates what kind of weather we are having.* [32]

Circus, n. *A place where horses, ponies and elephants are permitted to see men, women and children acting the fool.* [50]

Pocket, n. *The cradle of motive and the grave of conscience.* [258]

Politeness, n. *The most acceptable hypocrisy.* [258]

Pray, v. *To ask that the laws of the universe be annulled in behalf of a single petitioner confessedly unworthy.* [261]

Belladonna: po włosku — piękna kobieta; w innych językach, włączając włoski, silna trucizna. [546]

Nudziarz: człowiek, który mówi, gdy ja właśnie chcę mówić. [546]

Mózg: aparat, za pomocą którego myślimy, że myślimy. [546]

Duchowny: człowiek, który dba o nasze życie poza grobem i w ten sposób zarabia na własne życie doczesne. [547]

Znawca: specjalista, który wie wszystko o czymś i nie wie nic o czymkolwiek innym. [547]

Gratulacje: najuprzejmiejsza forma zawiści. [547]

Egoista: ten, który dba więcej o siebie niż o mnie. [547]

Erudycja: pył, strząśnięty ze starych ksiąg do pustego łąba. [547]

Poganin: szaleniec, który ośmiela się czcić to, co widzi i czego może dotknąć. [547]

Zob. też DEFINICJE.

Bezkarność: Bogactwo. [547]

Zob. też DEFINICJE.

Barometr: przyrząd, pokazujący, jaka w tej chwili jest pogoda. [548]

Ogród zoologiczny: miejsce, w którym zwierzęta przyglądają się ludziom. [548]

Kieszon: Kołyska pobudek i trumna sumienia. [550]

Zob. też DEFINICJE.

Uprzejmość: najmiłsza forma hipokryzji. [550]

Zob. też DEFINICJE.

Modlitwa: prośba o szybkie skasowanie praw rządzących wszechświatem. [550]

⁵ Zob. przypisy 1—4.

Queen, n. *A woman by whom the realm is ruled when there is a king, and through whom it is ruled when there is not.* [270]

Radicalism, n. *The conservatism of tomorrow injected into the affairs of today.* [275]

Responsibility, n. *A detachable burden easily shifted to the shoulders of God, Fate, Fortune, Luck or one's neighbor.* [290]

Riches, n. „*The savings of many in the hands of one.*” Eugene Debs. [294]

Success, n. *The one unpardonable sin against one's fellows.* [333]

Królowa: kobieta, która rządzi państwem, gdy nie ma króla, i która rządzi państwem, gdy król jest. [550]

Radykalizm: konserwatyzm przyszłego pokolenia. [550]

Odpowiedzialność: to, co inni powinni ponosić. [550]

Bogactwo: oszczędności wielu w rękach jednego. [550]

Sukces: coś, czego przyjaciele ci nie wybaczą. [550]
Zob. też DEFINICJE.

DEFINICJE

Heathen.

Zob. wyżej.

Impunity.

Zob. wyżej.

Price, n. *Value, plus a reasonable sum for the wear and tear of conscience in demanding it.* [266—267]

Discussion, n. *A method of confirming others in their errors.* [72]

Success.

Zob. wyżej.

Patience, n. *A minor form of despair, disguised as virtue.* [248]

Labor, n. *One of the processes by which A acquires property for B.* [182]

Telephone, n. *An invention of the devil which abrogates some of the advantages of making a disagreeable person keep his distance.* [341]

Язычник. Тёмный дикарь, имеющий наглость поклоняться тому, что он может видеть и осязать. [123]

Бзнаказанность. Богатство. [118]

Цена. Стоимость плюс разумное вознаграждение за угрызения совести при назначении цены. [123]

Спор. Способ утвердить противников в их заблуждениях. [123]

Успех. Единственный непростительный грех по отношению к своему ближнему. [123]

Терпение. Второстепенная личина отчаяния, замаскированная под добродетель. [123]

Труд. Один из процессов, помощью которых А добывает собственность для Б. [123]

Телефон. Дьявольская выдумка, которая уничтожила некоторую возможность держать в отдалении нежелательное вам лицо. [123]

Poganim — dzikus, który ośmiela się czcić to, czego może się dotknąć. [551]
Zob. też PRZEBŁYSKI GENIALNOŚCI.

Bezkarność — majątek. [551]
Zob. też PRZEBŁYSKI GENIALNOŚCI.

Cena — wartość plus wynagrodzenie za wyrzuty sumienia przy oznaczaniu ceny. [551]

Spór — sposób utwierdzenia przeciwnika w jego błędzie. [551]

Powodzenie — jedyny nie do darowania grzech w stosunku do bliźnich. [551]

Cierpliwość — rozpacz pod maską cnoty. [551]

Praca — czynność, za pomocą której A zdobywa majątek dla B. [551]

Telefon — diabelski wymysł, który ostatecznie udaremnił słabą nadzieję odseparowania się od natrętnych. [552]

Christian, n. *One who follows the teachings of Christ insofar as they are not inconsistent with a life in sin.* [49]

Destiny, n. *A tyrant's authority for crime and a fool's excuse for failure.* [70]

Fiddle, n. *An instrument to tickle human ears by friction of a horse's tail on the entrails of a cat.* [100]

Consult, v.t. *To seek another's approval of a course already decided on.* [55]

Alliance, n. *In international politics, the union of two thieves who have their hands so deeply inserted in each other's pocket that they cannot separately plunder a third.* [22]

Back, n. *That part of your friend which it is your privilege to contemplate in your adversity.* [31]

Capital, n. *The seat of misgovernment.* [44]

Pocket.

Zob. wyżej.

Education, n. *That which discloses to the wise and disguises from the foolish their lack of understanding.* [80—81]

Pantheism, n. *The doctrine that everything is God, in contradistinction to the doctrine that God is everything.* [246]

Conservative, n. *A statesman who is enamored of existing evils, as distinguished from the Liberal, who wishes to replace them with others.* [54—55]

Marriage, n. *The state or*

Христианин. Человек, следующий учению Христа постольку, поскольку оно не противоречит греховной жизни. [123]

Рок. Для тирана оправдание злодейства, для глупца — извинение неудачи. [122]

Скрипка. Инструмент для щекотания человеческих ушей при помощи трения лошадиного хвоста о внутренности кошки. [122]

Советоваться. Искать одобрения уже решённой линии поведения. [122]

Союз. В международных отношениях соглашение двух воров, руки которых так глубоко завязли друг у друга в карманах, что они уже не могут грабить третьего порознь. [122]

Спина. Та часть тела вашего друга, которую вы можете созерцать, очутившись в беде. [122]

Капитал. Опора дурного правления. [120]

Карман. Колыбель побуждений и гробница совести. [120]

Образование. То, что мудрому открывает, а от глупого скрывает недостаточность его знаний. [121]

Пантеизм. Доктрина, утверждающая, что всё есть бог, в отличие от другой, гласящей, что бог есть всё. [121]

Консерватор. Государственный деятель, влюблённый в существующие порядки, в отличие от либерала, стремящегося заменить их порядками иного рода. [120]

Брак. Общественное уста-

Chrześcijanin — wyznawca nauki Chrystusa w tych wypadkach, w których nie sprzeciwia się ona grzesznemu życiu. [552]

Los — dla tyрана: usprawiedliwienie zbrodni; dla głupca: usprawiedliwienie fiasca. [552]

Skrzypce — przyrząd do łaskotania wnętrza ucha za pomocą tarcia końskiego ogona o wnętrzości barana. [552]

Radzić się — szukać usprawiedliwienia dla powziętej już decyzji. [552]

Sojusz — w polityce: porozumienie dwóch rzeźmieszków, którym ręce wzajemnie tak głęboko uwieźły w kieszeniach, że nie mogą już okradać trzeciego rzeźmieszka. [552]

Plecy — ta część ciała bliźniego, którą możesz obejrzeć, gdy jesteś w nędzy. [552]

Kapitał — ostoja złych rządów. [552]

Kieszon — kolebka pobudek i mogiła sumienia. [553]

Zob. też PRZEBŁYSKI GENIALNOŚCI.

Wykształcenie — to, co mądrym pokazuje, jak mało umie, głupiemu zaś daje złudzenie, że umie dużo. [553]

Panteizm — doktryna ucząca, że wszystko jest bogiem, w odróżnieniu od innej, uczącej, że Bóg jest wszystkim. [553]

Konserwatysta — działacz państwowy, zakochany w istniejących nieporządkach; przeciwnieństwo liberała, który te nieporządki zamienić chce na inne. [553]

Małżeństwo — związek

condition of a community consisting of a master, a mistress and two slaves, making in all, two. [213]

Future, n. *That period of time in which our affairs prosper, our friends are true and our happiness is assured.* [112]

Politeness.

Zob. wyżej.

Year, n. *A period of three hundred and sixty-five disappointments.* [371]

Virtues, n. pl. *Certain abstentions.* [359]

Acquaintance, n. *A degree of friendship called slight when the object is poor or obscure, and intimate when he is rich or famous.* [18]

Acquaintance, n. *A person whom we know well enough to borrow from, but not well enough to lend to.* [18]

Infidel, n. *In New York, one who does not believe in the Christian religion; in Constantinople, one who does.* [162]

новление, включающее господина, госпожу и двух рабов и в общем счёте, состоящее из двоих. [118] Будущее. Тот период времени, когда дела наши процветают, друзья нам верны и счастье наше обеспечено. [118]

Вежливость. Самая приемлемая форма лицемерия. [118]

Год. Период, состоящий из трехсот шестидесяти пяти разочарований. [119] Добродетель. Ряд воздержаний. [119]

Знакомство. Степень близости, которую зовут поверхностной, когда объект её неизвестен и беден, и тесной, когда тот богат и знатен. [119]

Знакомый. Человек, которого мы знаем достаточно хорошо, чтобы занимать у него деньги, но не достаточно хорошо, чтобы давать ему взаймы. [119]

Неверный. В Нью-Йорке тот, кто не разделяет Христового учения, в Константинополе тот, кто исповедует его. [120]

składający się z mężczyzny, kobiety, niewolnika i niewolnicy, a mimo to — z dwóch osób. [553]

Przyszłość — okres, kiedy jest nam dobrze. [553]

Uprzejmość — najwytworniejsza forma fałszu. [553] Zob. też PRZEBŁYSKI GENIALNOŚCI.

Rok — okres czasu składający się z 365 rozczarowań. [553]

Cnota — szereg wyrzeczeń. [553]

Znajomość — 1) powierzchowna: gdy znajomy jest biedny, 2) bliska: gdy jest bogaty. [554]

Znajomy — człowiek, którego znamy dostatecznie dobrze, aby od niego pożyczyć, niedostatecznie zaś dobrze, żeby jemu pożyczyć. [553]

Niewierny — w Rzymie ten, kto nie wyznaje wiary Chrystusa; w Konstantynopolu — ten, kto ją wyznaje. [554]

W technice i poetyce przekładu Tuwim, żyjący w dobie powersalskiej brutalności, często odzierał aforyzmy Bierce'a z secesyjnych ozdóbek i zawilosci, czym osiągał większą zwartość i celność dowcipów (zob. „Egoista”, „Poganin”, „Barometr”, „Ogród zoologiczny”, „Modlitwa”, „Radikalizm”, „Odpowiedzialność”, „Cena”, „Cierpliwość”, „Praca”, „Sojusz”, „Plecy”, „Małżeństwo”, „Przyszłość”). Rzadziej przyozdabiał aforyzmy Bierce'a własnymi dodatkami („Belladonna”, „Modlitwa”, „Telefon”). Niektóre zmiany wynikają albo z usunięcia ściśle amerykańskiego kolorytu lokalnego („Niewierny”), albo z obejścia gry słów angielskich („Skrzypce” — *entrails of a cat* = *catgut* = struna z owczych lub baranich jelit). Tłumacz rosyjski w ostatnim wypadku poprzestał na dosłownym przekładzie, ze szkodą dla sensu. W jednym wypadku („Małżeństwo”) korzystanie z przekładu rosyjskiego spowodowało zupełnie niepotrzebne oddalenie polskiej wersji od angielskiego oryginału. Zestawienie „ma-

ster — mistress — slaves” — to „pan — pani — słudzy” (lub „niewolnicy”), ale Tuwim zrozumiał rosyjskie „*gospodin — gospoża*” jako zwykłe zestawienie płci, a nie pozycji społecznej.

Niektórych dowcipów dziś, gdy technika stała się nieodłączną częścią codziennego życia człowieka, nie odczuwa się już tak, jak rozumiał je Bierce przed r. 1911, Kaszkin w 1928 i Tuwim w latach 1932—1933. Musiało być dla nich coś komicznego w spoglądaniu na barometr zamiast wyjrzenia przez okno — w celu sprawdzenia, jaka jest pogoda.

Dzięki Tuwimowi czytelnik polski, który zapoznał się z twórczością Ambrose'a Bierce'a dopiero w r. 1960⁶, znał go i cytował właściwie już od r. 1932, wcale o tym nie wiedząc, podobnie jak p. Jourdain nie wiedział o tym, że mówi prozą.

⁶ A. Bierce, *Jeździec na niebie i inne opowiadania*. Tłumaczył J. Krzysztoń. Warszawa 1960.